

Teoksen äärellä harjaantunut katse

Kukka Paavilainen

doi.org/10.23995/tht.161338

Lectio praecursoria: Kukka Paavilaisen kuvataiteen tohtorin opinnäyte "Teoksen äärellä harjaantunut katse" tarkastettiin Taideyliopiston Kuvataideakatemiassa 6.4.2024. Vastaväittäjänä toimi prof. Tutta Palin (Turun yliopisto) ja kustoksena prof. Hanna Johansson (Taideyliopiston Kuvataideakatemia).
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-456-8>

Asiasanat: *kuvallis-materiaalinen taiteen tutkimus, taiteellinen tutkimus, maa-
lauskertomus, kuvan suhde sanaan, väripuupiiirros, Ellen Thesleff*

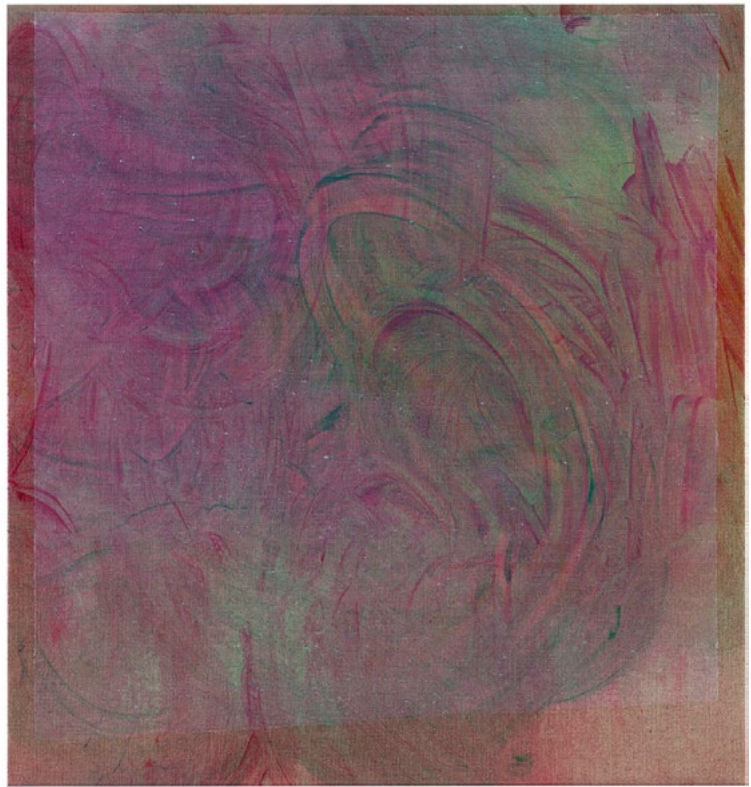
I painted a thin, transparent, white, oil colour layer, on top of something old.

I painted a thick, white, oil colour layer, on top of something old.

I saw a glass and a screen.¹

Näin alkaa kirjoitukseni Kuvataideakatemia julkaisussa *Constellations* vuodelta 2018. Kirja on nykymaalaukseen keskittyneen konferenssin julkaisu. Itse konferenssissa *Conversations in Light and Dark* sain puhua väitöstilaisuudessa esillä olleista teoksistani.² Pienet maalaukseni *Lasi* ja *Valkokangas*, joihin sitaatti viittaa, syntyivät jo vuonna 2012. Niiden myötä tutkimukseni käynnistyi. Olin rajannut alueen tästä maailmasta, piirtänyt kehän aihealueeni ympärille. Tiesin tulevani tutkimaan maali-kerroksen ominaisuuksia. Se kun voi olla lasinkaltainen ja läpinäkyvä tilanjakaja ja toisaalta paksu ja läpäisemätön. Vaikka valkokangas pysäyttää valon ja katseen pinnalleen, kykenee se myös näyttämään itsensä ulkopuolisen valon heijastuksen.

Maalauksessa *Lasi* (2012) on useita himmeitä valkoisia maalikerroksia vanhan maalauksen päällä. Maalattuani kerrokset poistin maalari-rinteipit himmeän maalausalueen ympäriltä ja mietin, teinkö sen liian aikaisin. Teoksessa *Valkokangas* (2012) on paksu ja peittävä valkoinen

Kuva 1. Kukka Paavilainen, *Lasi* 2012, 79,5 x 76 cm, öljy pellavalle, yksityiskokoelma. Kuva: Jussi Tiainen, kaikki oikeudet pidätetään.

maalikerros vanhan maalauksen päällä. Maalauksen vihertävä valonkajo koostuu läpinäkyvästä keltaisesta maalikerroksesta ja sen päälle maalatusta läpinäkyvästä sinisestä maalikerroksesta. Molemmat maalaukset olivat väitöksen aikaan esillä Myllyn viidennessä kerroksessa.

Kuvataideakatemia uuteen Mylly-rakennukseen nousta kivistä portaita. Toisen kerroksen Myllytorilla oli väitöstilaisuudessa 6.4.2024 esillä myös videoluuppi kesältä 2014. Luuppi pyöri suurella näytöllä. Kuvasin videon jälkikäteen yksityisnäyttelyäni varten. Näyttelyni *Valkokangas* oli esillä Valokuvagalleria Hippolytessä Helsingissä lokakuussa 2014.³ Yksityisnäyttely oli opinnäytteeni tärkein taiteellinen osuus. Näyttelyn seitsemän maalausta syntyivät videon

1 Kukka Paavilainen, "The Next Concept of Painting?" teoksessa *Constellations*, toim. Fergus Feehily & Johanna Vakkari (Taideyliopisto, 2018), 129.

2 Kukka Paavilainen, "The Concept of Painting", *Conversations in Light and Dark*, Taideyliopiston Kuvataideakatemia, Exhibition Laboratory 8.-9.11.2017. <https://vimeo.com/kuvataideakatemia/> <https://vimeo.com/242983141>

3 Yksityisnäyttelyni *Valkokangas* oli esillä Valokuvagalleria Hippolytessä Helsingissä 3.-26.10.2014.

esittelemän paikan herättämän alkupe-
räisen elämyksen seurauksena.

Uoma sijaitsee Hankoniemen pohjois-
puolella lähellä Bromarvia ja Riilahden
kartanoa (Rilax gård). Paikka on per-
heelleni tärkeä, sillä se sijaitsee aivan
puolisoni suvun kesäpaikan läheisyydes-
sä. Tapaamme ajaa sinne veneellä muu-
taman kerran kesässä ja esittelemme sen
mielellämme kesävieraillemme. Ensi
kerran saavuin uomaan kesällä 2011.
Seuraavilla kerroilla otin kameran mu-
kaani. Maalasin kymmenen maalauksen
teoskokonaisuuden valokuvieni perus-
teella.

Myllytorin pitkällä seinällä oli-
vat esillä tämän matkan taiteelliset
tutkimustulokset, maalaukset, jotka
tarjosivat suurimmat ahaa-elämykset.
Vasemmanpuoleinen *Sumu* ja suuri-
kokoisempi diptyykki *Haaste* ovat mo-
lemmat vuodelta 2012. Samalta vuodelta
ovat myös *Lasi* ja *Valkokangas*. Yhdes-
sä nämä neljä teosta muodostivat sen
oivallusten ketjun, jonka maalaaminen
synnytti.

II

Kuvataideakatemia sijaitsi alun alkaen Ate-
neum-rakennuksessa. Muun muassa Helene
Schjerfbeck (1862–1946) kipusi korkeita kivi-
portaita ensin oppilaana ja sitten opettajana.
Mieltäni lämmittää, kun myös Myllyssä on kor-
keat kiviportaat, jotka muistuttavat koulun his-
toriasta Ateneumin rakennuksessa.

Ateneumin taidemuseon grafiikan kokoelmat
ovat tulleet minulle tutuiksi tutkimukseni yh-
teydessä, sillä siellä ovat säilyneet harvat Ellen
Thesleffin (1869–1954) päiväämät värivedokset.
Aloin tarkastella niitä alun perin jo vuonna 2008

Kuva 2. Kukka Paavilainen, *Valkokangas* 2012, 81,5 x 65,5 cm, öljy pellavalle. Kuva: Jussi Tiainen, kaikki oikeudet pidätetään.

taidehistorian pro gradu -tutkielmassani *Puu-
grafiikan vaikutus Ellen Thesleffin maalauksiin
1908–1912* (Helsingin yliopisto 2016). Kuvatai-
teen tohtorin opinnäytteeni kasvoi myöhemmin
sekä tuolloin tekemistäni havainnoista että tuon
tutkimuksen synnyttämän ajattelun vaikutuk-
sista omiin maalauksiini. Näistä vaikutuksis-
ta ilmeisimmät ovat maalaukset *Värin erotte-
lu / Ikkuna* (2012) ja *Seitsemän päivää ja yötä*
(2012), jonka työnimenä oli ”Homage à Ellen
Thesleff”.⁴ Maalaukset olivat esillä kesällä 2013
ryhmänäyttelyssä Kemiönsaarella.⁵ Kahdessa

4 Kukka Paavilainen, *Värin erottelu / Ikkuna* (2012), 100 x 155 cm, öljy pellavalle, yksityiskokoelma, ja *Seitsemän päivää ja yötä* (2012), 160 x 170 cm, öljy pellavalle.

5 Ryhmänäyttely ”arSboretum 13 – sarjasta ’temporary happiness’ ja muita kertomuksia”, Galleria Pirkko-Liisa Topelius, Westers, Kemiönsaari, 14.6.–25.8.2013.

Kuva 3. Kukka Paavilaisen väitöstilaisuus Taideyliopiston Kuvataideakatemian Myllytorilla 6.4.2024. Valokuvassa näkyvät teokset vasemmalta *Sumu*, 2012, 200 x 250 cm, öljy pellavalle, yksityiskokoelma, ja *Haaste*, 2012, 200 x 440 cm, öljy pellavalle, yksityiskokoelma. Kuva: Jussi P. Aalto, kaikki oikeudet pidätetään.

maalauksessani näkyi perinteisen puupiirroksen vedostustavan vaikutus ajatteluuni. Perinteisessä puupiirroksessa jokaista värikerrosta varten käytetään omaa laattaa, jolloin läpinäkyvät yksiväriset värikerrokset kasautuvat hiljalleen toistensa päälle ja yhdistyessään vaikuttavat toisiinsa luoden aina uusia sävyjä.

Thesleffin uudempi vaikutus minuun on nähtävissä värillisissä runoissani, joista esittelen tässä yhden neljästä väitöskirjassani julkaistusta runosta. Proosarunon avulla teen näkyväksi mieleeni noussutta mielikuvaa berliiniläisestä puistosta, jossa kuljin heinäkuun lopulla 2004. Neljä proosarunoa esiintyvät väitöskirjassa ilman nimeä. Ne on kirjoitettu alun perin mustalla fontilla. Jossakin vaiheessa aloin liittää värin runoihini, ja vasta jälkeinpäin olen yhdistänyt tuon tarpeen Thesleffin puupiirroksiin, joita olen vuosien aikana katsellut niin paljon.

Ellen Thesleff aloitti kohopainotuotantonsa vuonna 1907. Seuraavan vuoden maaliskuussa hän julkaisi ensimmäiset puulle kaivertamansa teokset. Tuolloin Firenzessä alkoi ilmestyä teatterilehti *The Mask*. Lehden ensinumero ja sen kolmessa ensimmäisessä vuosikerrassa ilmestyi runsaasti Thesleffin puupiirroksia ja puukaiverruksia.

Yksi varhaisimmista puukaiverruksista on *Porta Romana*, joka ilmestyi elokuun 1908 numerossa. Vasta seuraavana vuonna Thesleff alkoi vedostaa kohopainovedoksiaan väreillä. Thesleffin kuuluisin puupiirros – *Marionetteja* – ilmestyi *The Mask*-lehden sivulla touko-kesäkuun numerossa 1908. Vasta teoksen moniväriset vedokset tekivät siitä Thesleffin tunnetuimman kohopainoteoksen. Kaikki tunnetut viisi värillistä vedosta ovat ensi kertaa yhdessä esillä väitöskirjassani.

Thesleff vedosti kaikki värit kerralla laataltaan ja teki näin uniikkeja monotypioita. Värin ilmestyminen vedokseen muutti graafisen mustan kuvan täydellisesti, se toi mukanaan valon ja tunnelman, parhaimmillaan jopa eri vuorokauden hetket samaan kuvaan.

III

Opinnäytteeni koostuu neljästä artikkelista, joista kaksi olen julkaissut vertaisarvioidusti taidehistorian alalla *Tahiti – taidehistoria tieteenä* -lehdessä. Näistä artikkeli ”Freud, Morelli ja kerronnan kudelma – Tutkivan taiteilijan näkökulma syntyvän teoksen havainnointiin” toimii

Itsenäisesti keskellä vihreää puistoa seisova valtava valkokangas oli jäänyt mieleeni todellisena tilanjakajana. Kulkiessani puistossa illan hämärtyessä en nähnyt siihen heijastettavaa liikkuvaa kuvaa vaan ainoastaan tyhjän valkoisena hohtavan kankaan keskellä pimenevää puistoa. Kangas sai illan hämärtyessä valonsa jostakin ympäristöstään: tähdistä, kaukaisista katuvaloista tai valosaasteesta.

Kuva 4. Kukka Paavilainen: Nimetön värillinen runo, 2024, opinnäytteen kuvitusta. Kuva: Kukka Paavilainen, kaikki oikeudet pidätetään.

johtantolukuna.⁶ Siinä nostan esiin maalausprosessin aikana syntyviä mielikuvia ja toisaalta varhaisen taiteentuntijan Giovanni Morellin (1816–1891) harjoittamaa empiiristä taiteen tutkimusta, paljain silmin tapahtuvaa maalauksen tekijän tunnistamista. Psykoanalyttikko Sigmund Freud luki Morellin kirjan *Della Pittura italiana* vuodelta 1897. Kirja inspiroi Freudia kehittämään niin sanottua *freudilaista lipsahdusta*, yhtä virhesuoritusten alalajia. Morelli oli kiinnostunut siveltilmenäjästä ja sen kantamasta tiedosta ja hänen tapansa käsitellä *merkityksellisiä yksityiskohtia* herätti Freudin pohtimaan puheen lomassa esiintyviä lipsahduksia.

Ensimmäinen vertaisarvioitu artikkelini *Tahiti* oli kuitenkin korona-aikana vuodenvaihteessa 2021 julkaistu ”Kuvallis-materiaalisten lähteiden todistusvoima Ellen Thesleffin marionettien jäljityksessä”.⁷ Se keskittyy *Marionetteja*-puupiiroksen malleina toimineiden marionettinukkejen löytämiseen ja tunnistamiseen. Venetsialaisesta museosta löytämäni

neljä marionettinukkea kuuluivat 1700-luvun aristokraattiseen marionettinukkekoelmaan. Nuket edustavat *commedia dell’arte*-näytelmien hahmoja ja ovat pukeutuneet aikakauden uusimpaan muotiin. Artikkelissa arvoitusta ratkoessani hyödynsin vihjeitä, jotka ilmenevät taideteoksissa, toisin sanoen visuaalisissa lähteissä, tarkasti ottaen kuvallis-materiaalisissa lähteissä. Tärkein johtolankani olivat Thesleffin neljä luonnosta Kansallisgallerian kokoelmassa.

Aivan ensimmäiseksi julkaisin kuitenkin opinnäytteeni viimeisen artikkelin ”Väriä päin – Ellen Thesleffin varhaiset kohopainolaatat ja väriverdokset”.⁸ Se ilmestyi Kuvataideakatemia julkaisussa *Printed matters: merkitysten kerroksia* vuonna 2021. Artikkelissa kokoon yhteen kaikki Thesleffin vuosina 1908–1910 aikakauslehdissä julkaistut kohopainoteokset. Lisäksi selvitän tutkimusyhteistyön avulla Thesleffin vedostusmateriaalit. Thesleff käytti varhaisissa väriverdoksissaan taidemaalareiden öljyvärejä ja japaninpaperia, jota ei tuolloin vielä uskottu olleen Suomessa. Thesleff tekikin vedoksensa Firenzessä, joka oli aikanaan kansainvälinen taiteen keskus. Siellä asui paljon taiteilijoita ja

6 Kukka Paavilainen, ”Freud, Morelli ja kerronnan kudelman: Tutkivan taiteilijan näkökulma syntyvän teoksen havainnointiin.” *Tahiti* 13, nro 1 (2023): 36–60. <https://doi.org/10.23995/tht.128840>

7 Kukka Paavilainen, ”Kuvallis-materiaalisten lähteiden todistusvoima Ellen Thesleffin marionettien jäljityksessä.” *Tahiti* 10, nro 4 (2021): 133–155. <https://doi.org/10.23995/tht.103185>

8 Kukka Paavilainen: ”Väriä päin – Ellen Thesleffin varhaiset kohopainolaatat ja väriverdokset.” Teoksessa *Printed matters: merkitysten kerroksia*, toimittaneet Martta Heikkilä ja Annu Vertanen, Taideyliopisto, 2021. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202102053929>

taiteilijatarvikemarkkinat olivat merkittävästi koti-Suomea suuremmat.

Firenzelaïsestä taiteilijatarvikeliikkeestä ostin keväällä 2017 pienen puulaatan, samanlaisen, jollaiselle Thesleff maalasi pienten maalaustensa sarjan vuonna 1907. Laatan taustapuolen reunat ovat viistotut ja takapuolelta löytyy taiteilijatarvikeliikkeen leima – aivan kuten Thesleffin erään maalaus pohjan takaa. Kyse on valmiista maalaus pohjasta, joita ulkoilmamaalarit käyttivät Thesleffin aikaan ja joita kaupungissa on valmistettu jo yli sadan vuoden ajan.

Maisema Toscanasta on yksi sarjan maalauksista.⁹ Tuo pieni 20 x 21 cm kokoinen maalaus havahdutti minut Mikkelin taidemuseossa kesällä 2008. Olin nähnyt teoksen vuosia aiemmin, mutta nyt se esitti minulle maalaushaasteen, jota halusin lähteä tutkimaan maalaamalla.

Omia maalauksiani koskeva artikkeli ”Maalauksen läpi: *Maisema Toscanasta*” esittelee *maalaus kertomuksen* eli maalarin kirjoittaman raportin yhden maalausprosessin etenemisestä, sen synnyttämästä reflektiosta ja mieleen nostamista mielikuvista.¹⁰ Thesleffin pieni öljy maalaus *Maisema Toscanasta* (1907) oli koko oman teoskokonaisuuteni alulle sysäämän tutkimuskysymyksen esittäjä: Mikä on maalauksen oma tila ja miten määrittyy maalarin oma tila sekä millä ehdoin nämä tilat kohtaavat?

IV

Maalattuani *Lasin ja Valkokankaan* halusin keilla samaa valokuvasta tuttua alhaalta viistoa suorakaiteen muotoa suurempaan kokoon. Heinäkuussa 2012 maalasini *Sumun*, jonka syntyessä

en lainkaan tiennyt mistä siinä mahtoi olla kyse. Koin katselevani teatterin lavaa, jonka sivuun vetäytyvä esirippu oli juuri paljastanut. Tila oli täynnä usvaa, joka esti näkemisen mutta kutsui astumaan sisään kosteaan utuun.

Seuraavaksi tahdoin jatkaa maalaamista maalaamalla samaan teokseen sekä lasin että valkokankaan. Maalasini suuren diptyykin vasemmanpuoleiselle kankaalle läpikuultavalla maalilla lasin ja oikeanpuoleiselle kankaalle paksulla valkoisella maalilla valkokankaan. Niiden kuivuttua aloin maalata läpikuultavia värikerroksia, aina samanlaiset molemmille maalausalueilleni, lasille ja valkokankaalle.

Syntynyt maalaus *Haaste* (2012) esitteli maalarin kaksi positiota, kokevan ja tarkkailevan. Koke[ile]va maalari on liian lähellä pystyäkseen analysoimaan näkemäänsä. Muutaman askeleen päästä sokeuden kokemus muuttuu näkemiseksi ja syntyvän teoksen tarkkailu ja erittely tulevat mahdollisiksi. Liikun työhuoneellani ikkunan äärellä olevalta lasipaletiltani muutaman metrin etäisyydelle katsomaan suurta teostani, ja palaan sokeuden tilaan maalaus etäisyydelle. Jokainen syntynyt maalikerros kantaa historiaa, tietoa ja jopa käsitteellistä ymmärrystä.

V

Kirjassa *Näkymätön lapsi ja muita kertomuksia* (2018) Tove Jansson (1914–2001) antaa Nuuskamuikkusen suulla reseptin hyvään taideteokseen: Tuleva *Kevätlaulu* koostuisi yhdestä osasta odotusta, kahdesta osasta kevätkaikhoa ja loput olisivat hillitöntä hurmaa siitä, että saa vaeltaa, olla yksin ja viihtyä oman itsensä seurassa.¹¹ Tällainen tilavuusmittojen luettelu on minulle tuttua vain maalauksen materiaaliopin kurssilta, jossa taideopiskelijan täytyi muuntaa ajattelunsa ke-

9 Ellen Thesleff, *Maisema Toscanasta* (1907), 20 x 21 cm, öljy puulle, Martti Airion taidekokoelma, Mikkelin taidemuseo.

10 Artikkelin ”Maalauksen läpi: *Maisema Toscanasta*” julkaistiin ensi kertaa väitöskirjassani *Teoksen äärellä harjaantunut katse* (Taideyliopisto, 2024).

11 Tove Jansson, *Näkymätön lapsi ja muita kertomuksia* (Helsinki: WSOY, 2018), 11. Ruotsinkielinen alkuteos *Det osynliga barnet* (1962), tekijän kuvittama. Suomeksi kielinen ensipainos 1962, suomennoksen tarkistus WSOY 2018.

miaa lähestyväksi luonnontieteeksi.¹² Erinäisten reseptien, emulsioiden ja hajujen äärellä maalausten koostumus tuli tutuksi. Väitöskirjassani *Teoksen äärellä harjaantunut katse* tarkastelen taidemaalarin öljymaalien avulla syntyneiden teosten materiaaleja, teosten luonnontieteellistä ja empiiristä tutkimista sekä niiden tekijässään synnyttämiä mielikuvia.

Taidemaalarin nälkä oman alan tutkimuskirjallisuutta kohtaan tulee harvoin tyydytetyksi. Taidemuseoiden näyttelykävijöiden, alan tutkimusyhteisön ja suuren yleisön tarpeet menevät aina edelle. Miksi taiteilijan näkökulma oman alan historiaan loistaa poissaolollaan?

Taiteilija on usein altavastaaja yhteiskunnassa. Tutkimuksissa hän on tutkimuskohteena ja puhuu, kun kysytään – jos kysytään. Tutkimuskysymyksiä muotoilevana auktoriteettina hän esiintyy harvoin. Minä tahtoisin nähdä taiteilijat asiantuntijoina tutkimuskentällä, joka käsittelee heidän tekemiään teoksia. Toivoisin, että yhteistyö nykyisten auktoriteettien – taidehistorioitsijoiden – kanssa olisi tulevaisuudessa mahdollista. Oikeus omaan ääneen ansaitaan uskottavalla tutkimuksella. Minä olen tehnyt parhaani yltääkseni siihen.

KuT, FM **Kukka Paavilainen** on taidemaalari ja taidehistorioitsija. Hänen Kuvataiteen tohtorin opinnäytteensä tarkastelee taidemaalarin tietotaidon hyödyntämistä tutkimuksessa. Neljästä artikkelista kolme käsittelee Ellen Thesleffin teoksia ja yksi Paavilaisen omaa maalausprosessia.

12 Konservattori, Kuvataideakatemian pitkäaikainen maalauksen materiaaliopin lehtori Malla Tallgren eläköityi tehtävästään vuonna 2024.